

Генц А. В.,
*асистентка кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка, аспірантка*

ІСТОРИОГРАФІЧНА “ФІЗІОНОМІЯ” ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ПОЧАТКОВИЙ КОД

Анотація. У статті окреслено ключові концепти рецепції творчості Лесі Українки в історіях української літератури XIX – першої половини XX століття. Зосереджено увагу на парадигматичній історіографічній методології дослідників, трактуванні тематично-проблемних та філософських аспектів творчості письменниці. Досліджено форми критичного дискурсу та методологічних принципів селекції художніх текстів письменниці. Проаналізовано інтерпретацію стрижневих маркерів поетичного ідіостилу Лесі Українки в літературній історіографії, а також трактування генези й естетичних передумов її творчості. У статті вивчено теоретичні та методологічні засади історико-літературних синтезів Лесі Українки у контексті загальноєвропейських історіографічних традицій, окреслено етапи розвитку історії письменства в українському літературознавстві. Зактуалізовано мотиви текстів Лариси Косач, жанрово-родові та ідейно-тематичні засади її творів. Осмислено нарративні принципи істориків літератури XIX–XX століття, а також методологію історіографів, яка передовсім базується на біо-бібліографічному, естетичному, соціологічному та текстуально-аналітичному підходах. У статті зацентровано на питанні історіографічного вивчення художніх творів Лесі Українки, а, головне, на розкритті змісту і форми інтерпретації текстів мисткині через ідейно-художню, культурно-історичну призму історико-літературного доробку означеного періоду. Висвітлено проблему феміної ідентифікації та соціальної емансипації на основі історіографічного нарративу Івана Франка. Також визначено стрижневі історико-літературні підходи Лесі Українки в контексті українського та західноєвропейського наукового дискурсу. Доведено, що літературна історіографія української літературознавчини загалом є синтезом численних історіографічних модусів, методологічних історико-літературних принципів, результатом консенсусу різних естетичних та філософських спрямувань XIX–XX століття. У статті проартикульовано ідейно-культурологічні основи вітчизняного письменства, його ретроспективне підґрунтя та мотив національної ідентичності у розвідках Лесі Українки.

Ключові слова: Леся Українка, історія літератури, історіографія, наукова методологія, історико-літературна інтерпретація.

Постановка проблеми. “Поетеса зламу століть” [1, с. 264], – так пише про Лесю Українку сучасна дослідниця В. Агеєва. Прикметно, що творчість письменниці не лише відображає художньо-стильову еволюцію української літератури, але й засвідчує видозміну національно-культурного коду в нових хронологічних вимірах. Саме тому ідейно-естетичні доміанти творчості Лесі Українки важливі передовсім для осмислення історіографічно-методологічних аспектів вивчення українського письменства XIX – першої половини XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному літературознавстві є чимало розвідок, у яких окреслено рецепцію письменницького доробку Лесі Українки в історико-літературному дискурсі. Вони головне базуються на осмисленні індивідуального авторського нарративу крізь призму методології окремих істориків національного письменства, тому існує потреба сучасного узагальнення та системного аналізу поглядів історіографів XIX–XX століття на літературну постать Лесі Українки. Тож, основним джерелом для вивчення інтерпретації творчості письменниці в історико-літературних оглядах XIX–XX століття є передовсім напрацювання як із літературної історіографії окресленого періоду (Ом. Огоновського, І. Франка, С. Єфремова, М. Зерова, К. Меннінга), так і лесезнавців XX–XXI століття (С. Павличко, О. Забужко, В. Агеєвої).

Постановка завдання. Рецепція творчості кожного письменника в історіографічному дискурсі, безперечно, є не лише синтезом різнопланових критичних нарративів, поєднанням методологічних принципів селекції художніх текстів, але й певним чином ідейного консенсусу літературознавчих течій. Тому метою статті є систематизація історико-літературних поглядів XIX – першої половини XX століття на письменницькі напрацювання Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу. Уперше на творчості Лариси Косач в історико-літературному контексті зосередився Ом. Огоновський в “Історії літератури руської”, започаткованій у 1886 році. Дослідник, застосувавши біо-бібліографічну та формально-естетичну методологію, зазначав, що стиль письменниці тяжіє до романтизму, але у ньому “добачаємо больше новїйший напрямъ словесности” [2, с. 1128]. Окрім цього, історіограф не оминув прозової творчості та перекладацької діяльності письменниці.

Значно більшої уваги заслуговує аналіз художніх текстів Лесі Українки в історико-літературній парадигмі І. Франка, який, до слова, був редактором та видавцем її першої збірки “На крилах пісень” (1893). У своєму історіографічному огляді “Южно-русская литература”, написаному в 1904 році на прохання А. Кримського для “Енциклопедичного словника” (1890–1907) Брокгауза і Єфрона, Франко серед ліричних творів XX століття головне виокремив “сильный талант Леси Украинки (псевдоним), у которой нота глубокой гражданской скорби сливается с энергической решимостью бороться за осуществление высоких идеалов и несколько аскетичным отречением от личных удовольствий” [3, с. 154]. Фактично повторивши цю тезу в “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” (1909), дослідник додав: “Артистка в повнім значенні цього слова, вона, однак, не сторонить від сучасного життя, живе його інтересами, гаряче відчуває його болі і завжди вміє знайти сильний, пластичний вислів для свого чуття”

[4, с. 520]. Де-факто наскрізним було Франкове наголошення на поєднанні різноманітних жанрово-родових та ідейно-тематичних засад у творчості Лесі Українки.

Важливою для вивчення історіографічної рецепції художніх текстів письменниці є **“Історія українського письменства”** (1924) С. Єфремова. Дослідник, окресливши постать Лесі Українки як одну з центральних в історії української поезії кінця XIX – початку XXI століття, влучно зауважив: *“надзвичайно тонкої організації, інтелігентна, чула душа поетеси однаково озивається як на громадянські мотиви, з великою силою оспівуючи болі рідного краю та надії на перемогу в громадській боротьбі, так і на інтимні почування душі сумовитого інтелігента-сучасника, що перетворюються під її рукою в тонке мереживо чистої лірики”* [5, с. 402]. Історик літератури виокремив стрижневі наративи її творів: мотив самотності, проблему правди і краси, питання природи творчості, становище одиниць проти громади. Та все ж, ключовим чинником, який інтенсифікував літературний розвиток поетеси, головно вважав соціальну екзистенцію, бо *“занадто міцним ланцюгом прип’яла вона себе до сучасності, щоб могла од неї одірватись; тривоги й запити сьогочасного інтелігента чутно скрізь, хоч би в яку далеку од сучасної дійсності пуцу завела її творча фантазія”* [5, с. 405–406].

Показовою і характеристичною також є рецепція творчості Лесі Українки в історико-літературних напрацюваннях М. Зерова. Критикуючи періодизацію українського письменства авторства С. Єфремова, наступник зауважив, що той *“немов накидає читачеві враження, ніби Леся Українка є найхарактернішою представницею поезії 80-х”* [6, с. 14], бо, *“розподіляючи письменників по десятилітніх періодах, він (С. Єфремов – А. Г.) виходить звичайно з дати їх першого – друкованого або прийнятого до літературного канону – твору”* [6, с. 14]. Властиво, що М. Зеров, проаналізувавши мотиви, які виокремив його попередник, окреслив лінійний рух від ліричних до драматичних форм, де Леся Українка *“з’являється поетом індивідуальних змагань, краси і сили прометеївськи настроєної одиниці”* [7, с. 272]. Дослідник стверджував, що особлива заслуга поетеси в її загальнолюдському та європейському спрямуванні. Зауважимо, що М. Зеров у курсі лекцій **“Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства”** (1929) критикує і Франкову характеристику-перифраз Лесі Українки (*“одинокий мужчина на всю соборну Україну”* [8, с. 271]), позаяк *“це формула, яку треба приймати cum grano salis”* (з перебільшенням – А. Г.) [9, с. 118], бо вона дає *“не зовсім вірний образ поезії, мужньої – в значінні чоловіцької, далекої від характерних виявів жіночої психіки”* [9, с. 118]. Незважаючи на те, що І. Франко твердив про *“талант сильний, наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації й ніжності”* [9, с. 118], М. Зеров вважав, що *“вона тим і сильна, що завжди поєднувала в собі пристрасні, прометеєвим огнем поійняті пориви з нотами ніжності, з прославленням жіночого героїзму, терпіння й самопожертви”* [9, с. 119]. З опініями Франка справедливо не погоджується й сучасна дослідниця О. Забужко, вважаючи, що він *“поставив її (йдеться про Лесю Українку – А. Г.) “за творчий приклад м’яким та рознервованим” сучасникам-чоловікам: акурат ці останні й склали “цільову аудиторію” його славнозвісного полемічного випадку про “одинокого мужчину”, а самому йому, либонь, і в гадку не клалося, що жінка може бути не конче*

й підлецена, коли її вживають на таке “педагогічне” порівняння...” [10, с. 17]. Справді, йдеться про заперечення загальнокультурної системи цінностей (зокрема її гендерної детермінації), яку визначали лише маскуліною типологією. Властиво, що ідеї Забужко суголосні з екзистенційними поглядами французької дослідниці Симони де Бовуар, яка критикувала думку, що *“жінку характеризує те, що відрізняє її од чоловіка, але не навпаки: він – головний, вона – другорядна. Він – Суб’єкт, він – Абсолют. Вона – Інша”* [11, с. 27]. Тож, концепт “іншої” у Франка, на жаль, не лише резонує з фемінною ідентифікацією, але й частково суперечить з визначенням емансипації на різних рівнях соціуму.

Натомість “класичну” рецепцію творчості Лесі Українки крізь призму прорадянської ідеології бачимо в **“Історії української літератури”** у 2-ох томах (1955). Вульгарно-соціологічна методологія призвела до абсурдних висновків, буцімто *“літературу Леся Українка ставила в залежність від політики, вважала політичну діяльність для себе як для літератора обов’язковою”* [12, с. 639], саме тому *“обстоювала матеріалістичну концепцію прекрасного”* [12, с. 640], а *“своє пристрасне і високопоетичне слово поставила на службу народові, стала другом робітників”* [12, с. 642]. Безсумнівно, що найкращим запереченням цих тверджень, є слова поетеси, адресовані І. Франкові у листі від 13–14 січня 1903 року. Звернувши увагу на дискусійні моменти його статті “Марія Копорніска”, зокрема – зосередженість лише на громадянській ліриці польської письменниці, Леся Українка зауважила, що *“на ліричних поетах-громадянах відбивається упертість особисто людської натури, що не дає себе заглушити навіть найміцнішими і найцивілішими загальнолюдськими інтересами”* [13, с. 12]. Лариса Косач, звісно, ніколи не заперечувала соціальної місії письменства, утім вважала його певним надсусупільним досвідом, часто ірраціональним та алогічним.

Іншим вагомим недоліком “Історії української літератури” є переконання упорядників, що *“російська література була джерелом найпередовіших ідей”* [13, с. 641] того часу. Цікаво, що схожий погляд на “благотворний” вплив літератури метрополії частково “прижився” і в західній історіографії. Зокрема, американський історик літератури К. Меннінг у своєму історіографічному огляді **“Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors”** (1944) зазначив, що розвиток неоромантизму насамперед пов’язаний з російським письменством, представники якого наприкінці XIX століття *“почали вимагати для себе тих прав, що й інші країни”* [14, р. 89]. Втім, дослідник зауважив, що *“хоч ті самі віяння були в українській літературі, українські автори ніколи не схилили коліно перед тим особливим типом російського лібералізму, який зневажав право України на існування”* [14, р. 89]. Загалом, історико-літературний аналіз Меннінга базується на біографічній методології, позаяк історіограф був переконаний, що літературні таланти Лесі Українки насамперед *“допомогли змінити монотонність тих місяців страждань, коли поетеса була прикута до ліжка”* [14, р. 89]. До слова, О. Забужко справедливо заперечує пошанування її творчості *“за те, що важко хворіла й мужньо терпіла біль”* [10, с. 13], натомість справедливо стверджує, що *“духовно Леся Українка являє собою таки одну з “найздоровіших” постатей в українській культурній історії”* [10, с. 17]. Саме тому переконливо, що творчість Лесі Українки К. Меннінг вважав *“кінцем того старого етнографічно-політич-*

ного періоду [14, р. 96], точкою відліку для нової літератури, “яка мала адаптувати для України загальноєвропейські ідеї та вивести інтелігенцію в новий світ” [14, р. 96].

У контексті українського та західноєвропейського наукового дискурсу слід також згадати історико-літературні статті Лесі Українки, зокрема: “**Два напрямлення в новейшій італіанській літературі**”, опубліковану в “Ілюстрованому збірнику Киевского літературно-артистического общества” в 1900 році; “**Писателі-русини на Буковині**”, яку було надруковано в газеті “Буковина” за 14, 16, 19 квітня 1900 року; “**Малорусские писатели на Буковине**” для журналу “Жизнь” (1900); “**Заметки о новейшей польской литературе**”, уперше опубліковані у журналі “Жизнь” 1901 року. Загалом, у розвідці “**Малорусские писатели на Буковине**” дослідниця аргументувала своє бачення розвитку письменства, яке пояснювала лише “*присутствием в данной литературе сильных и оригинальных талантов*” [15, с. 62], що частково суперечило поглядам І. Франка, за яким національна література – “*се витвір колективної праці духовної, назрілих загальних змагань усієї суспільності, а не одрізнені прояви поодиноких, самотніх, хоч би й великих талантів*” [16, с. 18]. Власне, у цій розвідці Леся Українка вперше окреслила модернізм як новий літературний період, що протиставлений народницькій течії, як певне “*заперечення ілюзіоністсько-натуралістичної практики в художній царині, обґрунтованої філософією позитивізму*” [17, с. 457].

Напрочуд суголосні погляди письменниці в контексті формування політичного і державницького світогляду нації і з ідеями історика літератури П. Куліша. У статті “**Не так ті вороги, як добрі люди**” (1897) Леся Українка переконувала, що “*у нас на Україні перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її “мозок”, – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому...*” [18, с. 22]. Ті ж погляди пропагував П. Куліш, який вважав, що перш за все українська культурна еліта повинна бути дієвою силою для пошуку і побудови власної національної ідентичності. Безперечно, недаремно літературознавчиня С. Павличко переконувала, що українська література в баченні Лесі Українки “*не є літературою з правильним розвитком. Однак включивши до свого канону нові явища, українська література має шанс дістати “правильний розвиток”*” [19, с. 41]. Сама Лариса Косач не лише заперечувала інерційність консервативний догматизм попередніх історико-літературних етапів, але й наголошувала на потребі пошуку нових мистецьких форм та шляхів розвитку белетристики.

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати, що вже в історіях української літератури XIX століття (спорадично), а в історіографії XX століття (комплексно) відтворено не лише художній феномен творчості Лесі Українки, але й національний та філософський зміст поглядів письменниці. Безсумнівно, що важливе значення для розуміння й окреслення якості й особливостей її “фізіономії” в історії національної й загальноєвропейської літератури мають літературно-критичні статті мисткині про історію та методологію письменства. Властиво, особливою і визначальною в історіографічному дискурсі Лесі Українки була також співпраця і полеміка щодо історіографічних проблем з Іваном Франком.

Література:

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в пост-модерній інтерпретації. Київ : Либідь, 1999. 264 с.

2. Огоновський О. Історія літератури руської [української] / фотопередрук з післясловом О. Горбача. Мюнхен, 1992. Ч. III (1–2). Вік XIX (Проза). 1337 с.
3. Франко І. Южно-русская литература. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1979. Т. 41. С. 101–161.
4. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1980. Т. 41. С. 194–470.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 538 с.
6. Зеров М. Періодизація і схеми нового українського письменства. *Українське письменство / упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка.* Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. С. 11–15.
7. Зеров М. Леся Українка (3 нагоди нового видання творів). *Українське письменство / упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка.* Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. С. 266–274.
8. Зеров М. Леся Українка. *Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства.* Київ : Культура, 1926. С. 104–141.
9. Франко І. Леся Українка. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1979. Т. 31. С. 254–274.
10. Забужко О. Notre Dame D’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007. 638 с.
11. Бовуар де С. Друга стаття: у двох томах / пер. Н. Воробійова, П. Воробійов, Я. Собко. Київ : Основи, 1994. Т. 1. 390 с.
12. Історія української літератури: у 2-х томах / ред. О. І. Білецький (голова) та ін. Київ : вид-во АН УРСР, 1955. Т. 1. 731 с.
13. Українка Леся. Лист до І. Франка (від 13, 14 січня 1903 р.). *Зібрання творів у 12 т.* Київ : Наук. думка, 1979. Т. 12. С. 11–20.
14. Manning C. A. Ukrainian Literature, Studies of the Leading Authors. Jersey City : Ukrainian National Association, 1944. 126 p.
15. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине. *Зібрання творів у 12 т.* Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8. С. 62–75.
16. Франко І. Метод і задача історії літератури. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1984. Т. 41. С. 17–23.
17. Літературознавчий словник-довідник / ред. Р. Т. Громяка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ “Академія”, 2007. 752 с.
18. Українка Леся. Не так ті вороги, як добрі люди. *Зібрання творів у 12 т.* Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8. С. 19–25.
19. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 679 с.

Hents A. Historiographical “physiomy” of Lesia Ukrainka: initial code

Summary. The article singles out the key concepts of the reception of Lesya Ukrainka’s work in the histories of Ukrainian literature of the XIX – first half of the XX century. The focus is on the paradigmatics of historiographical methodology of researchers, interpretation of the thematic-problematic and philosophical aspects of writers’ work. Forms of critical discourse and methodological principles of selection of literary texts of writers are investigated. The interpretation of the core marks of the head of the poetic idiosyncrasy Lesya Ukrainka in literary historiography, as well as the interpretation of the genesis and aesthetic preconditions of her work are analyzed. The article studies the theoretical and methodological principles of historical and literary synthesis of Lesya Ukrainka in the context of European historiographical traditions, outlines the stages of development of the history of writing in Ukrainian literary criticism. The motives of Larysa Kosach’s texts, genre-genus and ideological-thematic principles of her works are formulated. The narrative principles of historians of literature of the XIX–XX centuries, as well as the methodology of historiographers, which is primarily based on bio-bibliographic, aesthetic, sociological and textual-analytical approaches, are comprehended. The

article focuses on the issue of historiographical study of Lesya Ukrainka's works, and, above all, on the disclosure of the content and form of interpretation of the artist's texts through the ideological-artistic, cultural-historical prism of historical and literary works of this period. The problem of feminine identification and social emancipation on the basis of Ivan Franko's historiographical narrative is highlighted. Lesya Ukrainka's core historical and literary approaches in the context of Ukrainian and Western European scientific discourse are also identified. It is proved that

the literary historiography of the Ukrainian literary critic in general is a synthesis of numerous historiographical modes, methodological historical and literary principles, the result of the consensus of different aesthetic and philosophical trends of the XIX–XX century. The article articulates the ideological and cultural foundations of national literature, its retrospective basis and the motive of national identity in the intelligence of Lesya Ukrainka.

Key words: Lesya Ukrainka, history of literature, historiography, scientific methodology, historical-literary interpretation.